

LOVAS FRANCISKA
Magyar Nemzeti Múzeum
lovas.franciska@mnmm.hu

TARBAY ANNA MÁRIA
Magyar Nemzeti Múzeum
tarbay.anna@mnmm.hu

Az acsai Prónay-kastély restaurátori kutatása

ABSZTRAKT | Az acsai Prónay-kastély belső tereiben a szobrászati díszítmények a 18–19. századi falfestményekkel együtt nagy felületen maradtak meg egyedülállóan gazdag kifestésű tereket adva. A beszámoló a műemléképület 2001-ben és 2022-ben megvalósult restaurátori kutatásának eredményeit mutatja be.

KULCSSZAVAK | Acsa, Prónay-kastély, örökségvédelem, restaurátori kutatás, falfestészet

FRANCISKA LOVAS
Hungarian National Museum
lovas.franciska@mnmm.hu

ANNA MÁRIA TARBAY
Hungarian National Museum
tarbay.anna@mnmm.hu

Conservation Research in the Prónay Castle in Acsa

ABSTRACT | Architectural sculptures and 18th–19th century mural paintings have been preserved in large parts of the interiors of the Prónay Castle in Acsa, creating spaces with unparalleled lavish painted decoration. The report presents the results of the conservation research carried out in the castle in 2021–2022.

KEYWORDS | Acsa, Prónay Castle, cultural heritage protection, conservation research, mural painting

A Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Régészeti Intézete (jogelődje az ügyben a Várkapitányság Nonprofit Zrt.) 2022 őszén műemlék-restaurálási kutatómunkát végzett az acsai Prónay-kastély műemlék épületében. A munkálatokra a Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. (a továbbiakban NÖF) megbízásából került sor a Nemzeti Kastély- és Várprogram keretében.

A feladat a kastélyban 2001-ben feltárt falfestészeti értékek felülvizsgálata, állapotfelmérése, a korábbi kutatási dokumentációk bővítése, aktualizálása, az eredmények alapján helyiségekre bontott helyreállítási javaslattevő, valamint festő- és farestaurátori árazatlan tenderterv készítése volt.

A kutatott Prónay-kastély Pest vármegyében, Nógrád vármegye határán, a Galga folyó felső szakasza mentén elhelyezkedő Acsa nevű településből kiemelkedő dombtetőn, kastélyparkban, szabadon álló, téglány alaprajzú, részben alapincézett, egyemeletes, manzárdtetős, négy saroktornyos, barokk kori, 20. századi toldalékszárnyal bővített műemlék épület (1. kép).¹

A középkorban már lakott falut egy 1347-ben kelt oklevél Acha néven említi, és Nógrád vármegyéhez tartozott. Barokk kastélya helyén kisebb uradalmi ház feltételezhető. A most is álló négytornyú kastély 1735–1740 között épült, a bejárati kapu feletti címeres kronosztikon szerint építtetője a Turócz megyei

1. kép. Drónfotó a kastélyról, 2020. február 19. (fotó: Horogszegi Tamás)

Fig. 1. Aerial photograph of the castle taken on 19. 02. 2020 (photo by Tamás Horogszegi)

1 Cím: 2683 Acsa, Kossuth út 51., hrsz.: 4., műemléki törzsszám: 6892, azonosító: 6879.

Tótpárnáról származó Prónay Gábor és felesége, Királyfalvi Róth Éva. A 18–19. század fordulóján egy toronyszobák boltozatát síkfödemesre alakítva megváltoztatták. A 19. század második felében az északeleti homlokzat elé, a két saroktorony közé mindkét szinten bővítményt építettek, amelyből az emeleti rész gazdagon díszített falfelületű, egybefüggő reprezentációs teret képzett. Erre az időszakra tehető a lépcsőház átalakítása és kváderimitációs festése, valamint az emeleti díszterem és több helyiség díszítőfestése. A 20. század legelején az északnyugati homlokzat teljes hosszában arkádívekre támaszkodó erkély és északeleten egy ún. fürdőtorony épült. Nem sokkal ezután a kastély észak felől toldalékszárnnyal bővült. 1945-ben

a szovjet csapatok minden berendezést, könyvtárat, levéltárat elégettek, és a kastélyt hadikórházzá alakították. 1950-től a Magyar Honvédség gyógyszerraktára és szálláshelye volt: néhány fal elbontása és meszeléssel tisztasági festés történt ebben az időszakban. 1987-ben a kastély az Államkincstár kezelésébe került. Privatizálással kanadai tulajdonosa lett az épület-együttesnek, aki 2001-ben az Architekton Rt.-t bízta meg az épülethelyreállítás tervezésével. A munkálatok a különféle szakági roncsolásos épületkutatás és diagnosztikai vizsgálatok, illetve tervezés szintjén abamaradtak. Miután a kastély újra állami tulajdonba került, a közelmúltban az omlásveszélyes vakolatok állagmegóvását a NÖF elvégeztette.²

2. kép. Színes rekonstrukciós rajz a díszítőfestések rendszeréről; emeleti 2.08 díszterem Ny-i fala (a rekonstrukció alapja, forrása: a helyszíni feltárások és a dr. Patay Pál hagyatékában őrzött családi album archív fotói; fotó: Bíró László, rajz: Tarbay Anna Mária)

Fig. 2. Coloured drawn reconstruction illustrating the layout of ornamental paintings; western wall of banquet hall No. 2.08 situated on the top floor (source and basis for the reconstruction: on-site excavations and archive photographs from the family album bequeathed by dr. Pál Patay, photo by László Bíró, drawing by Anna Mária Tarbay)

2 D. MEZEY 2001; DR. BOZÓKI 2020.

2001-ben az Architekton Építő és Műemlékfelújító Rt. megbízást adott D. Mezey Alice művészettörténésznek a kastély és a hozzá tartozó épületegyüttes építéstörténeti vizsgálatára. A feladat levéltári és szakirodalmi kutatást, valamint helyszíni roncsolásos feltárást foglalt magában. A helyszíni munka vezetője D. Mezey Alice, munkatársai Bozóki Lajos, Nagy Veronika művészettörténészek és Tarbay Anna Mária festőrestaurátor-művész volt.³ Az ajtó- és ablakszerkezetek állapotfelmérését 2002-ben Óvári László végezte. A 2001-ben történt szondázó falfestéskutatás során – néhány földszinti szobától eltekintve – szinte minden helyiségben 18. századi barokk és 19. századi klasszicista kori színvonalas díszítőfestés került napvilágra, amelyek feltárását és dokumentálását Tarbay Anna Mária készítette el.⁴ Egyes termekben egy-két és akár három korszak díszítőfestés-rétege is megtalálható volt egymáson.

A 2022-es kutatás csak a négy saroktornyos barokk kastély épülettömbjének belső tereire korlátozódott, az északi csatolmányépületre, a parkban található gazdasági épületekre és egyéb építményekre nem terjedt ki. A helyszíni és irodai munkát az MNM Épületkutatási és Vároستörténeti Osztály restaurátorai végezték, a munka során részletes állapotfelmérés és fotódokumentálás, a korábbi eredmények aktualizálása, kiegészítése, rétegrendek meghatározása, kutatóablakok beazonosítása, számozása, majd dokumentációban történő rögzítése,⁵ valamint színes rekonstrukciós tervek készítése valósult meg. Ezenkívül falfestményekre és fa nyílászáró szerkezetekre, parkettákra vonatkozó helyreállítási, kezelési javaslattev is készült, amely a falképbemutatók szempontjából részletezi a helyiségenkénti helyreállítási módokat, és amely a tervezett műemléki helyreállításban nyújt segítséget (2. kép).

A vizsgálatok alapján kiderült, hogy a földszinten négy szobában, az emeleten – a mellékhelyiségek kivételével – mindenhol megmaradt egy vagy egymáson akár két-három korszak díszítőfestés-rétege. Egy díszítőfestési periódus figyelhető meg a lépcsőházon és az emeleti folyosókon kívül még hét szobában (1.06, 1.11, 1.18, 2.1, 2.2, 2.3, 2.6, 2.7, 2.9, 2.16), két díszítőfestés-réteg található kilenc szobában (1.04, 1.05, 2.4, 2.5, 2.8, 2.9, 2.10, 2.14, 2.15) és három díszítőfestés-réteg van két szobában (1.03,

2.3). Eloszlásukat tekintve megállapítható, hogy a földszinti helyiségeket kevésbé, míg az emeleti szobák falait gazdagon kifestették, falfestések szempontjából kiemelt terek továbbá a sarokszobák (3. kép). A saroktornyok közötti északi bővítmény emelete is díszített.

A falfestmények pontos kormeghatározását laboratóriumi anyagvizsgálatok, stíluskritikai értékelésüket művészettörténész segítheti. Előzetesen, empirikus alapon – az egyes korszakok sajátos szín- és anyaghasználatát, készítéstechnikáját ismeretében – feltételezhető, hogy a 18. század közepén a kastélybelsőben az építéskori festés valószínűleg sűrűn ismételt fehér meszelés volt. Ez a réteg szinte minden helyiségben megtalálható. Ezt követően egyes lakószobák homogén falszínezést kaptak, vagy a korra jellemző barokk stílusú architektúrafestéssel látták el őket. Ilyen általánosan fehér meszeléseket követő egyszínű mészfestés maradt meg a földszinten két (1.05, 1.06), az emeleten egy (2.10), valamint polikróm meszes szekko technikájú festés az emeleten hat (2.3, 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.15) szobában. Még egy 18. századi, a korábbi elfedő barokk kifestés található a földszinten egy (1.05), az emeleten két szobában (2.3, 2.4). A barokk rétegek felülete sűrűn pikkelt állapotú.

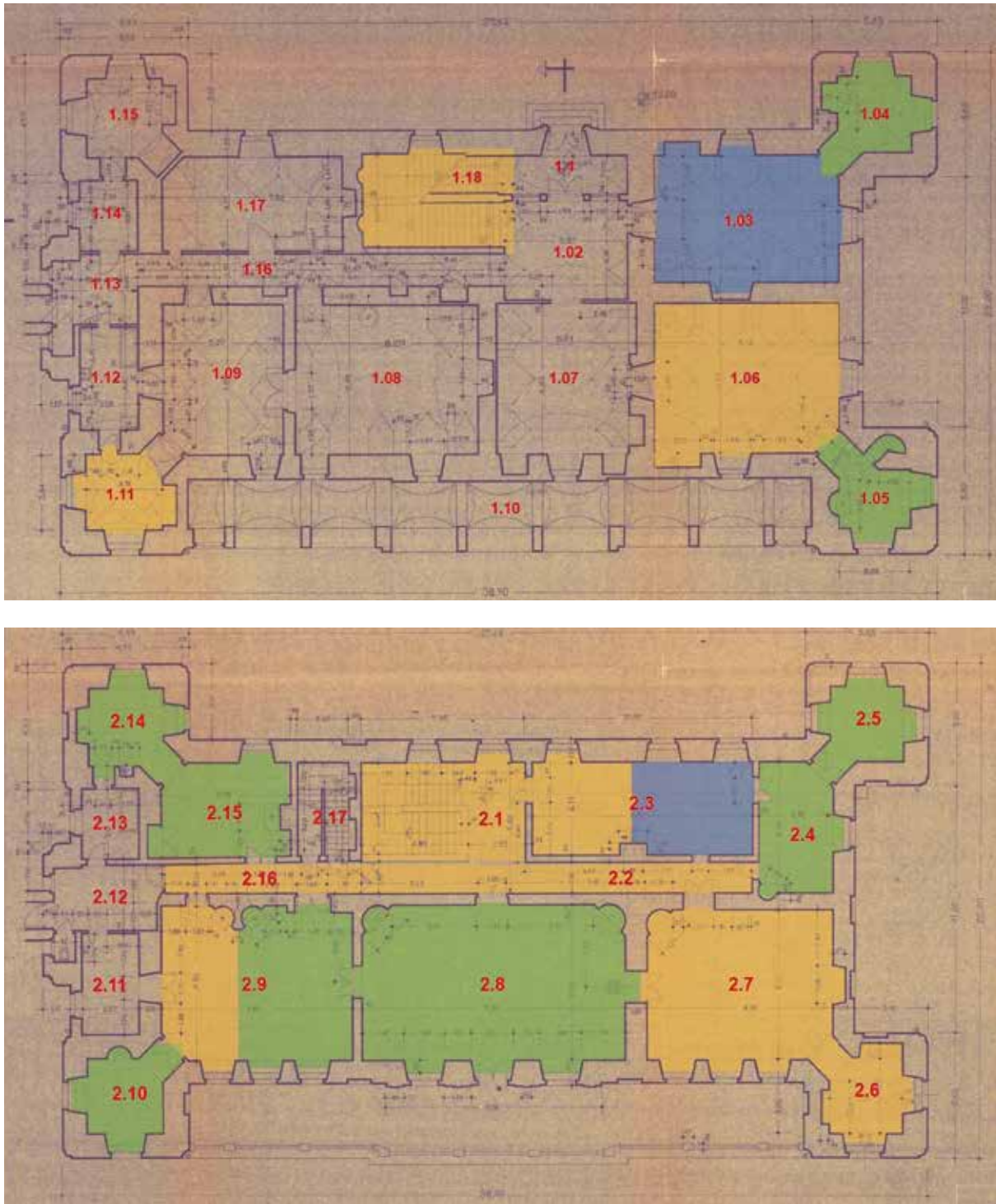
A 18–19. század fordulójára tehető, falszerkezeteket is érintő nagyobb felújítás, átépítés idején a falakat pikkeléssel előkészítve átvakolták, meszelték, majd a funkciójuk szerint jelentősebb terek klasszicista díszítőfestést kaptak. Vélhetően 19. századi rétegek vannak a földszinten hat (1.03, 1.04, 1.05, 1.06, 1.11, 1.18), az emeleten kilenc (2.1, 2.2, 2.5, 2.7, 2.8, 2.9, 2.10, 2.14, 2.16) helyiségben, amelyek közül hétben (1.03, 2.8, 2.9, 2.10, 2.14) még egy 19. századra tehető festési réteg található, amely valószínűleg a század végén, legfeljebb a 20. század elején készülhetett. Kivételt képez az 1.03 szoba flóderes festése, amely ezenfelül egy újabb, harmadik periódust képvisel ebből a századból. Az északi bővítmény emeleti kifestése 19. század végi, építéskori díszítőfestés (2.11, 2.12, 2.13). A 19–20. századi rétegek már pikkelés nélkül kerültek eltakarásra, felülfestésre. A 20. századtól előfordulhat enyves kötőanyag használata is. Ezek a rétegek inkább homogén színűek.

Az épület falain különböző romlási folyamatok nyomai láthatók. Sok helyen vakolat- és festékréteg-elválá-

3 D. MEZEY 2001.

4 TARBAY 2001.

5 68/2018. (IV.9) Korm. rendeletet módosító 677/2020. (XII.28) Korm. rendelet 2. melléklete 6/2. pontjában előírt tartalommal.

3.kép. A díszítőfestések eloszlása földszinti és emeleti alaprajzon jelölve; sárga: egy díszítőfestés-réteg, zöld: két díszítőfestés-réteg, kék: három díszítőfestés-réteg található a falakon (Horváth Éva által készített, a BME Építészettörténeti Tanszék 1970-es évek alaprajzának felhasználásával)

Fig. 3. Distribution of ornamental paintings highlighted on ground floor and top floor plans; colours indicate the number of overlapping ornamental paintings on walls; yellow: one, green: two, blue: three (based on the 1970 ground plan created by Éva Horváth, Department of History of Architecture and Monument Preservation at the Budapest University of Technology and Economics)

4. kép. Az emeleti 2.04 szoba feltárt második periódusú díszítőfestésének részlete, 2022. szeptember (fotó: Bíró László)

Fig. 4. Detail from a second period ornamental painting in room No. 2.04 situated on the top floor, taken in September 2022 (photo by László Bíró)

sok, hiányok, sóerózió okozta romlások, repedések figyelhetők meg. A díszítőfestés-rétegek enyhén kopottak vagy a rajtuk lévő meszes maradványoktól fátyolosak. A korábbi kutatás óta eltelt húsz év alatt is tovább romlott a festések állapota. A falfestményeket kisebb-nagyobb sérülések, mechanikai károsodások is érték az átépítések (ajtó, ablak befalazása, nyitása, falbontás vagy beépítés, boltozatátalakítás) okán. A díszítőfestések jelen állapotukban nagyrészt vakolattal és későbbi festékréteggel fedve rejtőznek. Technikájuk, kiosztásrendszerük, motívumkincsük a kutatóablakokban tanulmányozhatók, valamint részleteik a belső tereket is megjelenítő néhány archív felvételen láthatók. A díszítőfestések között elsősorban faltükröket keretező motívumok, festett architektúrák, virágfüzerek, különböző patronált technikájú sorminták, tapétát, kő- és faburkolatot imitáló színezések, valamint egyedi festésű kagyló-, váza-, virág-, egyéb ornamentikák és figurális motívumok figyelhetők meg. Az emeleti lépcsőház és folyosó egy része kváderimitációs kifestésű, továbbá kiemelendő a sarokszobák, az emeleti díszterem gazdag díszítőfestése, valamint

a 2.4-es szoba színezése. Ez utóbbi falfelületein két díszítőfestési periódus különíthető el: egy valószínűleg barokk kori meszes szekkó, tojáshej alapszínen kék csíkos lábazati párkányfestés vörös csíkos betéttel, fellette az oldalfalon vöröses árnyalattal modellált rózsák kézi festésű ecsetrajza, amely feltehetően selyemtapétát utánoz, valamint egy 18. század végi (esetleg 19. század eleji) meszes szekkó- vagy kazeinteknikával igényesen készült, rendkívül részletgazdag késő barokk architektúra- és ornamentikafestés. A faltükröket zöld alapon *mordente* aranyozással felvitt arany pöttyök díszítik. A keretezés vörös, szürke és kék aprómintás, mint egy profilozott, levéldíszes, virágos képkertet. A faltükrök szélén kék és vörös virágokból fehér/szürke lándzsahegyek sorakoznak. A lábazat drapp árnyalatú, textilt imitáló, sűrűn csíkozott díszítésű keretezést és drapériát imitál. Az ajtók feletti kagylómintákban egy-egy táncoló alak, körülöttük halvány indamotívumok sötétszürke alaptónuson. Az ablak felett zöld mezőben reneszánsz jellegű indamotívum látható. A holkernél a lezárás profilozott fogsordíszes párkányt jelenít meg (4. kép).

A szoba mennyezetfestése 2001-ben a később ráhordott rétegek alatt még megvolt, de az épület állapotromlása miatt mára szinte teljesen elpusztult.

A kastély helyiségeinek táblás parkettái részben eredeti helyükön, részben felszedve és helyben deponálva maradtak meg. Ugyanígy sok építéskori, kívül vízszintes záradéku, belül szegmensívű nyílásban álló, kőkerethez kapcsolt, pallótokos ablak és a hozzá tartozó pántok,

5. kép. 1.04 szoba – kőtokba helyezett, váztablázatos szerkezetű, márványozott ajtólap, barokk dobozzár és behúzó lenyomatával, indás kovácsoltvas keresztpántokkal, 2022. szeptember (fotó: Bíró László)

Fig. 5. Marbleized, paneled door leaf with imprints from a Baroque box-shaped lockset and hinge, complete with wrought iron rails adorned with stalks, set in stone jamb, from room No. 1.04, september 2022 (photo by László Bíró)

szerelvények is fennmaradtak restaurálható állapotban. A legkorábbi, 18. századi ajtók márványutánzatú festésűek voltak, a 19. század második felétől némelyiket flóderezték. Az építéskori ajtók jellemzője a vízszintes záradéku nyílásban álló, váz-táblázatos, négy vagy hatosztatú táblabetétes ajtószárny indás vasalatú függesztőpánttal (5. kép). Az egykori dobozzárak és behúzók lenyomatai jól megfigyelhetők. Az ajtókat a későbbi felújítások során részben áthelyezték. A fennmaradt 18–19. századi ajtók, ablakok és parketták műemléki értékük okán restaurátori beavatkozást igényelnek.⁶

Az acsai Prónay-kastélyban a történeti értékű nyílászárók, parketták mellett a szobrászati díszítmények, mennyezetstukkók a falfestményekkel együtt nagy területen maradtak meg egyedülállóan gazdag kifestésű tereket adva. Az építészeti helyreállítás fő szempontja az épített örökség hiteles visszaállítása kell hogy legyen minél több belső érték megőrzésével és részleges vagy teljes bemutatásával, amihez a restaurátori kutatások eredményei is nagyban hozzájárulnak.

Munkatársak: Bíró László faszobrászrestaurátor-művész, Lovas Franciska DLA festőrestaurátor-művész, Tarbay Anna Mária festőrestaurátor-művész.

Irodalom

- BÍRÓ László 2022. *Acsa Prónay-kastély, Farestaurátori felmérés, Restaurálási tenderterv és műszaki tartalom*. MNM, Budapest.
- DR. BOZÓKI Lajos 2020. *Acsa, Prónay-kastély, Építéstörténeti dokumentáció és műemléki értékleltár*. NÖF Budapest.
- D. MEZEY Alice 2001. *Kutatási dokumentáció, Acsa Prónay-kastély főépület I–II*. Budapest (Architekton I–II. kötet).
- LOVAS Franciska – TARBAY Anna Mária 2002. *Kutatási dokumentáció Acsa, Prónay kastély falfestményei*. MNM Budapest.
- LOVAS Franciska – TARBAY Anna Mária 2002. *Acsa Prónay kastély műemléki helyreállításához restaurálási programterv tenderdokumentációhoz*. MNM, Budapest.
- TARBAY Anna Mária 2001. *Kutatási dokumentáció Acsa, Prónay kastély belső falfestései*. Budapest. (Architekton III. kötet).

Conservation Research Conducted at the Prónay Castle in Acsa

The National Heritage Protection and Development Non-Profit Ltd. (NÖF) invited restorators from the Department of Building Research and Municipal History of the Hungarian National Museum to conduct research on the interior of the Prónay Castle located at Acsa in 2022. The task included the visual inspection and general checkup of murals revealed in 2001, along with expanding and updating previous research documentation, specifying layer orders, and recording all findings in accordance with current legislation. The assignment included creating a draft proposal for the restoration of each room, and draft tenders for paintings conservation and wooden restoration.

The subject of the research, the Prónay Castle is located in Pest county, on a hilltop overlooking Acsa village. It is a freestanding, two-storey historic Baroque building outfitted with four corner towers, wings and outbuildings. The chronosticon set above the main gate attests, that the current four-towered castle was commissioned by Gábor Prónay from Tótpróna, Turócz county, and his wife Éva Róth of Királyfalva, and was erected between 1735–1740. The edifice was subject to numerous subsequent remodelling, including annexes.

In 2001, Architekton Construction and Historic Building Restoration PLC contracted art historian Alice D. Mezey to conduct a building historical analysis on the complex. Her tasks included collecting relevant literary evidence from archives and publications, as well as conducting invasive building fabric investigations. Fieldwork was directed by Alice D. Mezey, accompanied by art historians Lajos Bozóki and Veronika Nagy, and paintings conservator artist Anna Mária Tarbay. The trial mural surveys revealed traces of exquisite 18th century Baroque and 19th century Classicist ornamental paintings in nearly all rooms.

Research on the interior of the Baroque castle was resumed in 2022, documenting present conditions in detail. Colourful plans were devised for reconstructing the ornamental murals of selected rooms, alongside a draft proposal for the conservation and management of wall paintings, wooden fenestration components of and parquetry. Examination revealed that four rooms on the ground floor, and all rooms on the top floor (excluding ancillary areas) were embellished with overlapping layers of ornamental paintings from two or three periods. Ground-floor rooms were less ornate than those located upstairs, and corner rooms were much more significant than the annexes. At the moment, most of the murals are covered by plaster and subsequent coats of paint. The techniques, layouts and motifs can be studied through research windows and via archive photographs depicting details of the building interior.

Most ornamental paintings consisted of motifs framing wall mirrors, painted architectural elements, garlands, rows of various patterns painted with templates, coloured imitations of tapestry, stone and wooden panels, as well as unique shells, vases, flowers and other decorative elements and figural motifs.

Alongside murals, large surfaces of stucco ceilings and numerous original components from doors and windows, parquetry, and sculptural ornaments survived, attesting to the lavish embellishment of the castle interior.